

SERMAYE, DOĞA VE EKONOMİ POLİTİĞİN
YARIM KALMIŞ ELEŐTİRİŐİ

Karl Marx'ın Ekososyalizmi

Kohei Saito

*Çevirmen:
Deniz Saygı*

SERMAYE, DOĞA VE EKONOMİ POLİTİĞİN YARIM KALMIŞ ELEŞTİRİSİ

Karl Marx'ın Ekososyalizmi

Kohei Saito

Genel Yayın Numarası: 320

ISBN: XXXX-XXX-XXX-XX-XX-X

1. Basım, Mayıs 2020

Karl Marx's Ecosocialism "Capital, Nature and the Unfinished Critique of Political Economy", Kohei Saito, Monthly Review Press

Copyright 2017 by Monthly Review Press

EFLATUN Basım Dağıtım Yayıncılık Danışmanlık Yatırım ve Tic. Ltd. Şti.©2020

Efil©2020

Bu kitabın tüm hakları saklıdır.

Herhangi bir şekil ya da yöntemle çoğaltılamaz.

Sertifika No: 45550

Son Okuma: Taner Çelik

Grafik Tasarım: Burak Aras

Baskı ve Cilt: Ayrıntı Basım Yayın ve Matbaacılık Hizmetleri San.Tic.Ltd.Şti.

İvedik Organize Sanayi Bölgesi 28. Cad. 2284 Sok. No: 105/A

Ostim/Yenimahalle/ANKARA

Tel: 0312 394 55 90 • E-mail: info@ayrintibasimevi.com.tr

Sertifika Nu.: 13987

EFİL YAYINEVİ

EFLATUN Basım Dağıtım Yayıncılık Danışmanlık Yatırım ve Tic. Ltd. Şti.

Bağcılar Mahallesi Şemsettin Günaltay Caddesi 283. Sokak

Ata Apartmanı No: 9/7 06670 Çankaya/Ankara Türkiye

Tel : (+90) 312 442 52 10

GSM : (+90) 530 108 99 76

Faks : (+90) 312 442 52 12

www.efilyayinevi.com • instagram.com/efilyayinevi • twitter.com/efilyayinevi

İçindekiler

Teşekkür / 5

Giriş / 7

I. Kısım

Ekoloji ve Ekonomi

1

“Modernizmin Doğuşu İle Birlikte Doğanın Yabancılaşması” / 35

“Felsefi Bir Kategori Olarak Yabancılaşma mı?” / 37

İnsanlık ile Doğa Arasındaki Özgün Birliğin Sona Ermesi / 48

Teorinin Devamlılığı / 58

Felsefeyi Bırakmak / 65

2

Ekonomi Politikin Metabolizması / 85

Varlığın Materyali Olan “Doğa” / 87

Metabolizmanın Soyağacı / 92

Antropolojik Materyalizmin Sınırlandırılması / 105

“Doğa Bilimleri Referanslı Materyalizm”in Ötesinde / 115

“Grundrisse”teki Fizyolojinin Rolü / 122

3

“Metabolizma Teorisi” Anlamıyla “Kapital” / 145

“Tarih – Ötesi Metabolizma” Kapsamında Emek Süreci / 147

Marks’ın Teorisinin Çekirdeği Olarak “Şeyleşme” / 149

“Biçimler” Ve “İçerik” / 163

Metabolizmanın Kapitalist Açından Dönüşümü / 171

Sermayenin Doğadaki Çelişkisi / 182

II. Kısım

Karl Marx'ın Ekolojisi ve Marx-Engels Külliyyatı

4

Liebig ve “Kapital” / 203

1865 Yılından Önce Karl Marks'ın Toprak Rantı Teorisi / 205

Liebig'in Doğal Sınırları Tanıması / 215

Roscher'in Liebig Üzerine Olan Tepkisi / 225

Modern Tarımın Negatif Anlamda Yoğunlaştırılması / 232

5

“Soygun Tarım”a Karşı Gübreleme Yöntemi / 247

Kötümserlik mi? Yoksa İyimserlik mi? / 249

On Dokuzuncu Yüzyılın İyimser Kimyagerleri / 259

Liebig'in Sorunlu Polemikleri / 265

Modern Tarım Üzerine Olan Eleştirinin Ortaya Çıkışı / 270

Ekolojik Emperyalizm ve Küresel Krizler / 278

Savurganlıktan Sürdürülebilir Üretime / 289

6

1868 Yılından Sonraki Dönemde Marks'ın Ekolojisi / 303

Liebig Üzerine Şüpheler Mevcut mu? / 305

Malthus'un Hayaleti / 311

“Tarım Fiziği” ile Bir Rastlantı / 316

Fraas'ın Güç Ekimi And Alüvyal Teorisi / 323

Medeniyete Karşı Bir Tehlike Olarak “İklim Değişikliği” / 329

Materyal Dünyanın Sınırı Olarak “İklim Değişikliği” / 337

Sonuç / 355

Teşekkür

Yazmış olduğum teze dayanan bu kitap, “*Natur gegen Kapital: Marx’ Ökologie in einer unvollendeten Kritik des Kapitalismus (Frankfurt am Main: Campus, 2016)*” kitabının Türkçeye çevrilmiş halidir.

Berlin’de bulunduğum zaman diliminde bana ilham veren ve her zaman itici güç olan Danışmanım *Andreas Arndt*¹ ile çalışmam boyunca buldukları yorumlar ve yaptıkları yapıcı eleştiriler için Japon meslektaşlarım *Shigeru Iwasa*, *Teinosuke Otani*, *Tomonaga Tairako*, *Ruji Sasaki*, *Hideto Akashi* ve *Soichiro Sumida*’ya teşekkür ederim.

Ayrıca Marks’ın defterleriyle olan mücadelede beni teşvik eden *Berlin Brandenburg Bilimler Akademisi (BBAW)*² editörlerine –özellikle *Gerald Hubmann*, *Claudia Recihel* ve *Timm Graßmann*’a– minnettarım. Bunun yanında, çeşitli konferanslardaki yararlı yorumları için *Frieder Otto Wolf*, *Harald Bluhm*, *Michael Heinrich*, *Michael Perelman*, *Ingo Stützle*, *Kolja Lindner* ve *Elena Louisa Lange*’e teşekkür ederim.

Kitabın bu sürümünü hazırlarken fazladan yardım aldığım için şanslıydım. Öncelikle, Santa Barbara’da bulunan Kaliforniya Üniversitesi’nin Sosyoloji Bölümü’nde, beni misafir akademisyen olarak ağırlayan *Kevin Anderson*³’a teşekkür etmek istiyorum. Kendileri, araş-

1 1949 doğumlu Alman filozof (ç.n.)

2 **Berlin – Brandenburgische Akademie der Wissenschaften (BBAW)**: 1700 yılında Gottfried Wilhelm Leibniz (1646 – 1716) tarafından kurulmuştur. 1992 yılında devletlerarası bir anlaşma ile birlikte bugünkü revize edilmiş halini alan kurum, “*Prusya Bilimler Akademisi*” geleneğini sürdürmektedir. (ç.n.)

3 Marksist hümanist ve sosyolog (ç.n.)

tırmalarımı üniversitenin Sosyoloji Bölümü üyeleri ve Los Angeles'ta bulunan *The International Marxist – Humanist Organization (IMHO)*⁴ ile paylaşma fırsatı sağladı.

“*Monthly Review*”⁵da makalelerimin yayınlanmasında ve bu kitabın “*Monthly Review Press*” tarafından basılmasında bana daima destek veren *John Bellamy Foster*'a ne kadar teşekkür etsem azdır. Kendileri, bu çalışmanın her aşamasında, yaptığı yorumlar ve eklemeler ile çalışmanın daima net ve keskin oluşunu geliştirdi.

Bu çalışmanın ilk halini okuyan, bunun yanında da dikkatli ve özenli okumasıyla çalışmamı önemli ölçüde geliştiren *Brett Clark*'a sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum. Onun yardımını sayesinde, çalışmalarımın yabancı bir dilde iletilmesi mümkün oldu; ancak geriye kalan hataların elbette bana atfedilmesi gerekiyor.

Aynı zamanda, editöryal komitesi ile birlikte, “*bilinmeyen bir Japon akademisyenin*” İngilizce dilinde ilk kitabını yayınlamak için bu harika fırsatı sunan “*Monthly Review Press*”ten *Michael Yates*'e minnettarım.

Son olarak, “*Monthly Review Press*”ten *Martin Paddio*'ya ve Editör *Erin Clermont*'a, kitabımın basım süreci boyunca çalışmalarından dolayı teşekkür etmek istiyorum.

“*The Japan Society for the Promotion of Science*”⁶, Kaliforniya Üniversitesi'nde devam ettirdiğim araştırmamı finanse edip bu kitabı tamamlamamı sağladı.

4 **Uluslararası Marksist Hümanist Örgüt (IMHO):** Günümüzün özgürlük mücadelelerine yön vererek kapitalizme alternatif bir bakış açısı geliştirmeyi ve projelendirmeyi amaçlamaktadır. IMHO, 1950'lerde Raya Dunayevskaya tarafından kurulmuştur. (ç.n.)

5 **The Monthly Review:** 1949 yılında kurulmuş olup New York'ta aylık olarak yayınlanan bağımsız bir sosyalist dergidir. (ç.n.)

6 **The Japan Society for the Promotion of Science:** Tüm bilim alanlarında faaliyet gösteren (*doğa bilimleri ve sosyal bilimler dahil olmak üzere*) ve bilimin gelişmesine katkıda bulunmak amacıyla 1932 yılında Japonya'da kurulmuş olan bağımsız bir idari kurumdur. Kurumun genel merkezi, Japonya'nın başkenti Tokyo'da bulunmaktadır. (ç.n.)

SERMAYE, DOĞA VE EKONOMİ POLİTİĞİN
YARIM KALMIŞ ELEŞTİRİSİ

Karl Marx'ın Ekososyalizmi

Giriş

Oldukça uzun bir süre boyunca, “*Marks’ın Ekolojisi*” kavramı tezatlık içeren¹ bir ifade olarak kabul edilmiştir. Yalnızca Karl Marks’ı eleştirenler değil, aynı zamanda kendini Marksist olarak tanımlayan birçok kişi de Marks’ın ekonomik ve teknolojik alanlarda yaşanan gelişmeleri, tarihin doğal bir kanunu olarak sınırsız bir çerçevede ön plana çıkardığını ve doğanın mutlak hâkimiyetini yaygınlaştırdığını kabul etmektedir. Buna ek olarak her iki durum da doğal kaynakların azlığı ve ekosistemlere yönelik gereğinden fazla yüklenme gibi ekolojik sorunların her türlü ciddi kuramsal ve pratik düşüncesine ters düşmektedir. 1970’lerden beri insanlığa karşı ciddi boyutlarda vuku bulan çevresel tehditler, Batı toplumlarında yavaş yavaş daha da belirgin hale geldiği zaman Marks, gelişmekte olan çevre çalışmaları ve şahsının doğadaki insan egemenliğini tamamıyla savunan bir on dokuzuncu yüzyıl fikrini kabul etmesinden ötürü diğer çevre hareketleri tarafından defalarca eleştirilmiştir. Eleştirmenlere göre bu tarz bir yaklaşım Marks’ı kaçınılmaz olarak kitle üretimi ile tüketimine sebebiyet veren ve modern endüstri ile iç içe olan teknolojinin yıkıcı karakterini göz ardı etmeye itmiştir. Bu bağlamda, John Passmore², “*ekolojiye Hegelyan³ – Marksist doktrinden daha çok zarar veren başka bir doktrin yoktur.*” demiştir.⁴

Sonraki yıllarda, Marks’ın “*Prometheanism*”⁵ ya da “*hiperindustrialism*”⁶e karşı eleştirisi; kapitalizmde sınırsız teknolojik gelişmenin, insanların kendi çevreleri dışındaki doğayı keyfi olarak manipüle etmesine izin verdiği popüler bir klişe haline gelmiştir.⁷ Dolayısıyla, birbirlerine benzer eleştirilerin olması şaşırtıcı bir

durum değildir: Marks'ın teorisi - **özellikle ekolojiyle ilgili olan** - bugünün perspektifinden kaçınılmaz bir şekilde kusurludur. Karl Marks'ın geliştirmiş olduğu **“tarihsel materyalizm”**, kapitalist sistemdeki teknolojik ve üretici güçlerin ilerleyişini eleştirmeyip adeta bir **“övgü”** ile karşılamaşının yanında kapitalist sınıf tarafından tekelleştirilen üretim araçlarının yapımını sağlayan üretici güçlerin tüm potansiyelini radikal düzeyde toplumsal tahsisat aracılığıyla gerçekleştirebileceğinden dolayı **“sosyalizm”**in modern endüstrinin olumsuz her yönünü çözeceğini öngörmekteydi. Marks, nihai üretkenlik gerçekleştiğinde doğanın intikamını alacağı **“Aydınlanmanın Diyalektiği”**ni kavrayamayan teknolojik bir ütopyacı olarak tasvir edilmiştir.⁸

Anglo-Sakson Dünyası'nda yaygın olan bu özel eleştiri, Karl Marks'ın anavatanı olan Almanya'da da yaygın olarak kabul görmektedir. Son yıllarda dahi, **Thomas Petersen**⁹ ve **Malte Faber**¹⁰, Marks'ın üretkenliğine karşı yaygın olarak kabul edilen bu eleştiriyi - **kaleme aldıkları bir analiz olmasa da** - tekrar gündeme getirmişlerdir. Bu Alman akademisyenlere göre Marks, **“herhangi bir üretim sürecinin herhangi bir çevreye zararı dokunmayacak şekilde düzenlenebileceği varsayımına göre çok iyimser kalmaktadır. Bu ilerlemenin iyimserliği, Komünist Manifesto ile zaten belgelenmiş olan kapitalist burjuvaziye olan büyük saygısından kaynaklanmaktadır.”**¹¹ Başka bir Alman akademisyen Rolf P. Sieferle¹², Marks'ın geliştirmiş olduğu bir ekolojik anlayışı reddetmektedir. Çünkü Sieferle'ye göre Marks, tarihsel materyalizm çerçevesindeki kapitalizm anlayışına dayanarak **“doğal faktörlerin büyümesinin sınırlarının gelecekte çözülmeyeceğine”** inanıyordu. Zamanın egemen modernist eğilimini ve doğa üzerindeki bilinlik fikrini paylaşmakla birlikte, Karl Marks'ın ileri sürmüş olduğu **“Prometheanism”**, **“anthropocentrism”**e yani **“insan - merkezcilik”**e yol açmaktadır.¹³ Bu hususta, Almanya'da politik - ekoloji üzerine çalışılmış ilk kitaplardan olan **“Nature in Economic Theories (Natur in der ökonomischen Theorie)”** ile tanınan Hans Immler¹⁴, Marks'ın kabul edilemez üretkenliği üzerindeki eleştirisini pekiştirmektedir. Immler'a göre Marks'ın toplum dışı bakış açısı, insan emeğini tek

değer kaynağı olarak mutlaklaştıran ve doğanın değer üretmedeki katkısını reddeden insanı evrenin merkezi kabul eden¹⁵ “**değer teorisi**”ne dayanmaktadır. Immler, “**değer ve değerlerin analizi üzerindeki tek yanlı odaklanma ve doğal alanın (kullanım değerleri, doğa, duyusallık) temel ihmalinden ötürü**” Marks’ın eleştirisini ele alıp analiz edilememektedir düşüncesini savunmaktadır. Sosyal pratiğin bu gelişmeleri, yalnızca yaşamın en temel tehditlerinden değil aynı zamanda ekolojik siyaset gibi sosyo – ekonomik gerçekliğin dönüşümüne yönelik kararlı tepkileri de beraberinde getirmektedir.¹⁶ Hem Sieferle hem de Immler, Karl Marks’ı tarihsel materyalizmin kurucusu olarak görüp Marks’ın sınırsız teknolojik ve ekonomik büyümenin olumlu etkileri hususundaki düşüncelerini onaylamaktadırlar. Lakin Marks’ın öne sürmüş olduğu bu görüşün yirmi birinci yüzyılda kabul edilemeyecek bir görüş olduğu inancında olup bu konuda Marks’ı eleştiren diğer akademisyenler ile aynı fikirdedirler. Ve Hans Immler bu çıkarımların akabinde şunları söylemektedir: “**Marks’ı unutun.**”¹⁷

Karl Marks’ın ekolojisine dair Alman akademisyenlerin tartışmalarının mevcut durumu, son on beş yılda Marksist ekolojinin gelişmesine daha çok aşına olan okuyuculara eskimiş bir izlenim vermektedir. Bu duruma neden olan iki eserin ön plana çıktığından söz etmek mümkündür: Paul Burkett¹⁸’in “**Marx and Nature**” ve John Bellamy Foster¹⁹’ın “**Marx’s Ecology**” adlı eserleri.²⁰ Marks’ın metinlerinin dikkatli bir şekilde yeniden gözden geçirilmesi, onun iktisadî eleştirisine dair fark edilmeyen ya da bastırılmış çeşitli ekolojik boyutlar göstermiştir ve bu durumda, Marks’ın teorisini, 1980’lerde ve 1990’lı yıllarda baskın olan **Promethean**²¹ stereotipinden kurtarmanın bir yolunu açılmıştır. Günümüzde, birçok Marksist akademisyen ve aktivist, Burkett’in Marks’ın kapitalizm eleştirisi ve onun sosyalizm bakış açısının, süregelen küresel eko-krizler karşısında eleştirel düşünceye “**en yararlı**” olabileceğini iddia ettiği zaman, bu durumu bir abartı olarak görmemektedir.²² Foster, Burkett’in “**Marx and Nature**”’in yeni baskısına girişinde sosyalist çevre düşüncesiyle ilgili son gelişmeleri anlatmaktadır. Bunun yanında Marks’ın ekolojisi hakkındaki söylemsel çerçevedeki gruplaşma da

Foster ve Burkett'in teorilerinden esinlenen Marksistlerin bir dizi yeni çalışma ile birlikte büyük ölçüde değişmiştir.²³ Bu çalışmalar, çevresel krizleri "**metabolik çatlak**" yaklaşımına dayanan bir kapitalizm çelişkisi olarak analiz etmektedir: "Yaklaşık on sene önce, Marks'ın ve Marksizmin ekoloji anlayışına katkısı, kendiliğinden şekillenmiş olsa bile, neredeyse tamamen **-ekososyalistler tarafından dahi-** olumsuz olarak görülmekteydi. Bugün, Marks'ın ekolojik problemi anlaması dünya çapındaki üniversitelerde incelenmekte ve dünya çapında ekolojik eylemlere ilham kaynağı olmaktadır."²⁴ Eko – feminizm (*Ariel Salleh*²⁵), iklim değişikliği (*Del Weston, Brett Clark*²⁶ ve *Richard York*²⁷), ekolojik emperyalizm (*Brett Clark*) ve deniz ekolojisi (*Rebecca Clausen*²⁸ ve *Stefano Longo*²⁹) gibi birçok alan, günümüz ekolojik atmosferi üzerinde çalışmalarına devam etmektedir.³⁰ "**Metabolik çatlak**" kavramı, daha sonraki zamanlarda, radikal solun çerçevesinde kendisine küçük de olsa bir yer edinmiştir. Özellikle de, Naomi Klein³¹'in "**This Changes Everything**" başlıklı kapitalist küresel ısınma eleştirisi -*Marksist olmasa dahi*- Foster'ın yaklaşımını olumlu bir şekilde çizmektedir.³² "**Marks'ın ekolojisi**"nin önemi hususunda, Marks'ın geliştirdiği "**Prometheanism**"in sunduğu iddiaların **yanlışığ**ı -*hem teorik hem de pratik seviyede olmak ile birlikte*- genel olarak kanıtlanmış durumdadır.

Tüm bunlara ek olarak; Foster ve Burkett gibi eko-sosyalistler tarafından temsil edilen "**klasik**" Marksist geleneğin çevre hareketinde artan hegemonik etkisine rağmen, Marks'ın ekolojisinin çalışma alanı kapsamında Ted Benton³³, André Gorz³⁴, Michael Löwy³⁵, James O'Connor³⁶ ve Alain Lipietz³⁷ gibi önde gelen "**sözde**" eko-sosyalistlerin nüfuzunu kabul etmeye yönelik ısrarlı bir dayatmadan da söz etmek mümkündür.³⁸ Son dönemlerde, önde gelen eko-sosyalistler, kendilerine Marks'ın ekolojik katkılarını düşürmeyi amaçlayan farklı kulvarlardan yeni taraftarlar bulmuş olup Marks'ın ekolojik analizinin geçerliliğini sadece sınırlı bir ölçüde kabul ederek, bu analizin tamamen ekolojik olma noktasında başarısız olduğunun ve on dokuzuncu yüzyılda yapılmış ekolojik sorun üzerine olan tartışmalarının bugün çok günümüzde büyük bir

öneme sahip olmadığı sonucuna varmışlardır.³⁹ Bu duruma örnek olarak fosil enerjisinin büyük ölçüde kullanılmasından dolayı bugünkü iklim değişikliğine olan etkisinin kapasitesini yeteri kadar doğru tahmin edememesinden ötürü, Marks'ın "çevre alanında -hiçbir şekilde- bir tanrı gibi sınıflandırılmaması" hususunu öne sürmektedirler. Daniel Tanuro⁴⁰, Marks'ın zamanının, teknolojiyi ve doğa bilimlerini yorumlama açısından uzak olduğu görüşünü savunmaktadır. Tanuro, Marks'ın teorisinin günümüzün çevre sorunlarının sistematik bir analizi için - özellikle Marks'ın diğer yenilenebilir enerji biçimlerinin aksine, fosil enerjinin özgüllüğüne yeterince dikkat etmediğinden dolayı - uygun olmadığını düşünmektedir.⁴¹ Buna ek olarak, Jason W. Moore⁴², "**metabolik çatlak**" yaklaşımının önceki değerlendirmesini değiştirip Foster'ın yaklaşımında değer teorisinin eksik olduğunu iddia ederek Foster'a karşı eleştirisini yönlendirmektedir. Moore, Foster'ın ekosistemin kapitalist birikim süreci boyunca dinamik tarihsel dönüşümünü tamamıyla kavrayamadığını iddia etmektedir. Moore'a göre Foster'ın analizi, "**bir istatistik ve tarihsel bir doğal sınır kuramı**"ndan daha fazlasını tarif etmemektedir ve bu yüzden, "**metabolik çatlak**" yaklaşımın "**kıyametvari**" etkilere sahip olması kaçınılmazdır.⁴³ "**Metabolik çatlak**" teorisinin eleştirmenleri, "**Marks'ın ekolojisi**"nin, kapitalizmin çevre için kötü olduğu şeklindeki basmakalıp bir gerçeği ortaya koyduğundan şikâyet etmektedir.

"**Marks'ın ekolojisi**" konusunda devam etmekte olan yanlış anlaşılımları çürütmek ve daha büyük teorik öneme sahip olduğunu göstermek için bu kitap, Marks'ın kapitalizmin ekolojik eleştirisinin daha sistematik ve tamamen yeniden yapılandırılmasını amaçlamaktadır. Foster ve Burkett'in Karl Marks'ın ekolojik teorisinin nüfuzunu göstermek amacıyla onun yazmış olduğu çeşitli metinleri dikkatlice inceledikleri halde yapmış oldukları analizler, Marks'ın konuyla sistematik olarak değil, yalnızca düzensiz ve marjinal bir biçimde ilgilendiğine dair yanlış bir izlenim bırakmaktadır. Bir yandan, Marks'ın ekolojisinin içkin sistematik karakterini ortaya çıkarmak, politik ekonomi eleştirisi ile açık bir süreklilik olması gerekmektedir. Bu gereklilik, kitabın birinci kısmının ana görevini

oluşturmaktadır. Öte yandan, bu kitabın ikinci bölümünde Marks'ın ekolojisi, daha önceki yazıdan daha kapsamlı bir şekilde incelenmektedir. Bunlara ek olarak, “**MEGA**” olarak bilinen “**Marx-Engels Gesamtausgabe**”de ilk kez yayınlanacak olan Marks'ın doğa bilimleri üzerine olan not defterleri de incelenmiştir.⁴⁴ Bu defterler, Marks'ın kapitalizmin ekolojik eleştirisinin ortaya çıkışını ve gelişimini daha kapsayıcı ve canlı bir şekilde izleyerek, “**Kapital**”in -*şartsız bir şekilde bu konuyu kapsamıyla birlikte*- bilinmeyen çeşitli yönlerini ortaya çıkarmasını sağlayacaktır. Bu defterler, Marks'ın on dokuzuncu yüzyıla yönelik ekolojik teorisini nasıl incelediğini ve kapitalist toplumun kendi içinde parçalanması ilgili yeni kavrayışları bütünlendirdiğini göstermektedir. Bu süreçte, Marks bilinçli olarak “**Prometeanism**”in her türünden ayrılıp ekolojik krizleri kapitalist üretim tarzının temel çelişkisi olarak görmeye başlamıştır. Bu bağlamda anahtar kavram, Marks'ın ekolojisinin sistematik bir yorumuna götüren “**metabolizma**”⁴⁵ dır.

Önde gelen eko-sosyalistlerin genel yorumlarına baktığımız takdirde sistematik okumanın önemi netlik kazanır. Örneğin, Marks'ın çalışmasının, günümüzün çevresel kaygısıyla sallantıya girebilecek bir alıntı kaynağı olarak kullanılabileceğine inanan Alman Marksist Hubert Laitko⁴⁶, Marks'ın ekolojisinin “**sistematik bir karakter ve zıtlıktan yoksun olup belki de teorik çalışmalar için stimülasyon**”⁴⁷ olduğunu ama bundan daha fazlasının olmadığı”nı savunmaktadır.⁴⁸ Açıkça görüldüğü üzere, Marks, hiçbir koşulda bir “**peygamber**” olarak tanımlanamaz ve bu hususta Marks'ın yazmış olduğu metinler gerçek anlamda doğrudan bugünkü durumlar ile özdeşleştirilemez. Bununla birlikte, bu gerçek, Laitko'nun kararını haklı çıkarmamaktadır. Eğer Marks'ın “**Kapital**”i sadece alıntılar amacıyla kullanılıyorsa, o zaman neden modern kapitalizmin ekoloji üzerine olan herhangi bir araştırmasını yürütmek için Marks'a başvuruyorduk? Gerçekten de bu durum, önde gelen eko-sosyalistlerin Marks'ın ekolojisinin ölümcül bir kusuruna işaret ettiği gizli bir anlamdır. Pek çok eko-sosyalist, “**politik ekoloji** için değerli olan bu miras” için Marks'a başvurup herhangi bir mantıklı sebep sunmadan değer verdiği takdirde oldukça fazla dikkatli

olması gerekmektedir. Alain Lipietz'e göre "**genel yapı**", Marksist paradigmanın entelektüel iskelesinin önerdiği en önemli çözümlerle birlikte atılmalıdır. Bu noktada hemen hemen her alandaki Marksist düşüncenin yeniden gözden geçirilmesi gerekmektedir.⁴⁹ Eğer Marks'ın sınıf, değer ve sosyalizm teorisi gibi düşüncelerinin genel yapısı, "**sosyalizm ölmüş**" olduğu için terk edilmek zorunda kalırsa, mevcut ekolojik krizlerle ciddi olarak ilgilenenlerin, küresel ölçekte önemli eylemlerin harekete geçirilmesi gerektiğinde Marks'ın "**eskimiş**" metinlerinin neden okunması gerekliliğini hayal etmesi son derece zor olacaktır.

Marks'ın entelektüel mirasının bu olumsuz değerlendirmesinden kaçınmak için bu kitapta, Marks'ın ekolojik eleştirisinin sistemli bir karaktere sahip olduğu ve "**Kapital**" adlı eserinin bütünü içinde önemli bir değerde olduğu gösterilecektir. Ekoloji, sadece Marks'ın düşüncesinden mevcut değildir. Bu kitabı oluşturan "**tez**" de ekolojinin ele alınım şekli açısından oldukça güçlü bir konumdadır. Bu kitap, Karl Marks'ın ekolojik boyutu göz ardı ettiği takdirde ekonomi politüğün eleştirisinin tam anlamıyla kapsamını kavramanın mümkün olmadığını savunmaktadır. Bu ifadeyi temelde ele alabilmek için, Marks'ın "**değer**" ve "**şeyleşme**"⁵⁰ üzerine olan teorileri araştırılmıştır. Çünkü bu teoriler, Marks'ın kapitalizm üzerine olan çelişkilerini en açık biçimde ortaya koyup sermayeye karşı direnişin bir yeri olarak "**maddi**" dünyayı bütünüyle ele almaktadır. Bu bağlamda, Marks'ın ekolojisi yalnızca ekonomik sistemi ve onun sosyalizme dair özgürleştirici bakış açısı için içkin bir unsur oluşturmamaktadır. Aynı zamanda, mevcut tarihsel sistemin merkezi çelişkisi olarak "**sosyal üretim ve yeniden üretim**" gibi ekolojik krizleri araştırmak için bize en yararlı metodolojik iskelelerden birini sağlamaktadır. Tüm bunlardan dolayı Marks'ın teorisinin "**kıymetli mirası**", ancak onun ekolojisi ile birlikte tamamıyla takdir edilebilir.

Karl Marks'ın öne sürmüş olduğu teorilerinin başlangıçta - **zorunlu olarak** - "**ekolojik**" olmadığının kabul edilmesi önemlidir. Bu duruma ek olarak Marks, bazı durumlarda karşımıza "**üretken**" konumunda çıkmıştır. Karl Marks, yalnızca kendi politik ekonomisinin karmaşıklığını geliştiren uzun ve zorlu bir süreçten sonra, zaman

içerisinde büyük bir ciddiyetle doğa bilimlerine bağlı çeşitli alanlar üzerinde çalışmıştır. Tüm bu tecrübelerin ve çalışmaların getirmiş olduğu birikim ile Karl Marks, çevresel felaket sorunlarıyla başa çıkma gereğinin, sermayenin kıymetlendirme sürecine dayatılan bir sınırlama olduğunun daima bilincinden olmuştur. Ek olarak, Marks'ın 1844 tarihli not defterlerinde (**1844 tarihli Ekonomik ve Felsefi El Yazmaları olarak bilinmektedir**)⁵¹ önemli bir ekolojik sebebin zaten var olduğunu bilmek önemli bir noktadır.

Bu kitabın birinci bölümünde, Karl Marks'ın 1844 yılında insanlık ve doğa arasındaki ilişkiyi meşhur “**yabancılaştırma**” teorisinin ana teması olarak ele aldığı gösterilmiştir. Marks, modern ve yabancılaşmış hayatın ortaya çıkışının nedenini, insanlar ve doğa arasındaki orijinal birlikteliğin radikal bir çözülmesinde görmektedir. Başka bir deyişle, kapitalizm, temel olarak doğanın yabancılaşması ve insanlar ile doğa arasındaki çarpık bir ilişki ile karakterize edilmektedir. Buna göre, insanlık ve doğa arasındaki kapitalist yabancılaşmaya karşı birliği yeniden kurmanın bir projesi olarak “**hümanizm eşittir natüralizm**” özgürleştirici fikrini tasavvur etmektedir.

Buna karşın, “**Alman İdeolojisi**”ndeki Marks, kendisinin geliştirmiş olduğu yabancılaşmış gerçekliğe karşı felsefi bir “**düşünceye**” karşı olan eski yaklaşımının yetersizliğine inanmaktadır. Ludwig Feuerbach⁵²’in felsefi şemasından uzaklaşmasının sonucunda Marks, kapitalizmin çelişkilerinin bir tezahürü olarak doğal çevrenin bozulmasını eleştirmek için fizyolojik konseptte “**metabolizma**” kavramını kullanarak insanlar ile doğa arasındaki ilişkiyi incelemektedir.

Bu kitabın ikinci bölümünde, Marks'ın teorisindeki “**metabolizma**” kavramının oluşumunun üzerinde durulmuştur. Marks, bu kavramı ilk defa “**Londra Defterleri**”nde kullanmış olup “**Grundrisse**”⁵³ ve “**Kapital**”⁵⁴ eserlerinde derin bir şekilde incelemiştir. “**Metabolizma**” kavramı, insan üretiminin evrensel doğal koşullarını anlamakla kalmayıp, aynı zamanda modern üretim sisteminin gelişmesi ve üretim güçlerinin büyümesi altındaki radikal tarihsel dönüşümlerini araştırmasına da izin vermiştir. Başka bir deyişle Marks, ekonomik kategoriler vasıtası ile aracılık edilen kapitalist

üretimin tarihsel olarak özgül dinamiklerin, insanın doğaya yönelik sosyal pratiğinin – *yani maksimum sermaye birikiminin ihtiyaçlarını doğada koşullanmasının* -, çeşitli uyumsuzlukların ve çelişkilerin nasıl farklı yollar oluşturduğunu incelemiştir. Marks'ın ekoloji alanına olan katkısı, insanlar ile doğa arasındaki ilişkinin kapitalist sistemde ayrıntılı bir incelemesinde yatmaktadır.

İnsanların belirli modern ilişkileri kapsamında ekolojik olmayan karakterlerinin çevre için ne anlama geldiğini tanımlamak amacıyla bu kitabın üçüncü bölümünde Marks'ın ekolojisinin, “*Kapital*”de geliştirilen “*şeyleşme*” teorisi ile sistematik olarak yeniden yapılandırılması üzerinde durulmaktadır. Bu bölümde Marks'ın politik ekonomi eleştirisinin temel bileşenleri olarak dünyanın “*maddi*”⁵⁵ boyutlarına odaklanılmaktadır – ki bu boyutlar genel olarak “*Kapital*”in daha önceki tartışmalarında göz ardı edilmektedir. Marks'ın “*Kapital*”i, “*ürün*”, “*değer*” ve “*sermaye*” gibi kapitalist üretim tarzının saf biçimsel kategorilerini sistematik olarak geliştirmek ile birlikte, ekonomik olarak faaliyet gösteren ve insan kontrolünden bağımsız olarak kapitalist biçimde oluşturulmuş toplumsal ilişkilerin özel karakterini de açığa çıkarmaktadır. Almanya'da Helmut Reichelt⁵⁶ ve Hans-Georg Backhaus⁵⁷ tarafından başlatılan ve günümüzde Michael Heinrich⁵⁸, Ingo Elbe⁵⁹ ve Werner Bonefeld⁶⁰'in daha derin ve titizlikle öne sürdüğü “*Marks'ı yeniden okumak*”⁶¹ yaklaşımı, Karl Marks'ın doğanın evrensel ve daimi olan ekonomik yasaları ile kapitalist toplumun ortaya çıkışını tanımlayan politik ekonomi markajlı tarih dışı anlayışının klasik eleştirisini ikna edici bir şekilde yeniden yorumlamıştır.⁶² Bu durumun aksine Marks, bu ekonomik kategorileri “*özgül toplumsal formlar*” olarak algılamaktadır. Böylelikle Marks, ekonomik unsurların insana hükmettiği bu alt üst edilmiş dünyaya nesnel bir geçerlilik veren temel sosyal ilişkileri ortaya çıkarmaktadır.⁶³ Marks'ın eleştirisi, kapitalist toplumun tarihsel olarak oluşturulmuş bütünlüğünün basit bir kategori içerisinde yeniden yapılandırmasına indirgenemez. Çünkü böyle bir yaklaşım, Marks'ın neden bu kadar yoğun bir biçimde doğa bilimlerini araştırdığını yeterince açıklayamamaktadır. “*Marx'ı yeniden okumak*” akımı bu konuda sessiz kalmaya devam etmektedir.

Bu durumun aksine bu kitapta, Marks'ın pratik ve eleştirel materyalizm yönteminin aslında bu tür tarz analizlerin ötesine geçtiğini ve ekolojik boyutlarla yakından ilişkili olan ekonomik biçimler ile somut maddi dünya arasındaki ilişkiyi ele aldığını vurgulanmaktadır. Marks'ın analizinin sunmuş olduğu kapitalizm altındaki doğanın, usulüne uygun dönüşümünden kaynaklanan tutarsızlığın bir tezahürü olarak gördüğü tahribatı göz önüne alıp doğadaki fiziksel ve maddi boyutlara ilişkin biçimsel ekonomik kategorilerin incelendiği takdirde, Marks'ın kapitalizm üzerine eleştirisini sistematik olarak açığa vurmak mümkündür. Bundan dolayı, "*materyal*"⁶⁴'in, Marks'ın yapmış olduğu bu kritik çalışmasının merkezinde yer alan önemli bir kategori olduğunu ileri sürülmektedir ve bu kategorinin ciddiye alınması gerekmektedir. Eğer Marks'ın "*Kapital*"inde tanımlanmış olduğu ekolojisinin sistematik karakteri doğru bir şekilde anlaşılamamışsa, onun doğa ve kapitalizmin yıkımı hakkındaki görüşleri, günümüzün çevresel yıkımının kapitalizm altında kapsamlı bir eleştirisini sunmadan, sadece düzensiz ve konudan sapkın görünür. Bununla birlikte, "*Materyal*"in rolünün ekonomik "*biçimlerle*" ilişkisinde doğru bir şekilde kavranması mümkün ise, Marks'ın ekolojisi, yalnızca kendi sisteminin içkin bir bileşeni değil, aynı zamanda mevcut küresel ekolojik krizi analiz etmek için yararlı bir metodolojik temel de sunmaktadır.

Tüm bunların ışığında Karl Marks'ın ekolojisinin önde gelen eko-sosyalistlere karşı sistematik bir şekilde yorumlanması düşünülmemesine rağmen Marks'ın yaşamı boyunca kendi ekonomi – politik sistemini tamamlamamış olduğu gerçeği de eklenmelidir. Marks'ın ölümünden sonra Friedrich Engels⁶⁵ tarafından "*Kapital*"in ikinci ve üçüncü ciltleri düzenlenip sırasıyla 1885 ve 1894 yıllarında yayınlanmıştır. Bu hususta Marks'ın geliştirmekte olduğu sistem henüz bitmemişken eserlerin tam anlamıyla yeniden yapılandırılması, neredeyse imkânsız bir çaba olarak görülebilecek önemli bir görev konumundadır. Ek olarak bu durum, eserlerin yeniden yapılanmasındaki her girişimin kaçınılmaz olarak boş ve verimsiz olabileceğini ima etmektedir. Son yıllarda, Marks ve Engels'in eserlerinin tarihsel ve eleştirel olarak tamamlanmış baskısı ile birlikte

Marks'ın ölümünden sonra yüz yıldan fazla bile bilinmeyen çok sayıda yeni doküman yayımlanmaya devam etmektedir. Bu dokümanlar, Karl Marks'ın "**Kapital**"ini tamamlamak için uzun çabalarını belgeleyen oldukça bilgilendirici pasajlar içermektedir. "**Kapital**"in ikinci cildine ait sekiz orijinal yazının tamamı, 2012 yılında MEGA'nın ikinci bölümünde yayınlanmıştır.

Bu nedenle, Engels tarafından bir araya getirilen el yazmalarının bir ter kibini okumak yerine, Marks'ın hayatının son anına kadar sermaye dolaşım teorisinin nasıl geliştirdiğini daha açık bir şekilde görebiliriz. Kapitalin üçüncü cildini oluşturan orijinal yazı da mevcut olmak ile birlikte dikkatli bir karşılaştırma, Marks ve Engels arasındaki önemli farklılıkları ortaya çıkarmaktadır.⁶⁶

Ek olarak, MEGA projesinin önemi, Marks'ın fikirleri ile Engels'in düşüncelerinin açıklığa kavuşturulmasının ötesindedir. Bu noktada, Karl Marks'ın atıfları, yazmış olduğu notları ve yorumları kişisel not defterleri kapsamında yayınlanacaktır. Bahsedilen bu materyaller, Marks üzerine yürütülen mevcut projeler için büyük bir önem taşımaktadır. Marks'ın yaşamı boyunca yayınladığı yapıtları ayrıntılarıyla açıklayamadığı ve büyük eseri "**Kapital**"in tamamlanamamış olduğu gerçeği ışığında, kendisinin not defterinde yazmış olduğu alıntılar daha da önem kazanmış durumdadır. Bu alıntılar genellikle Marks'ın 1868 yılında "**Kapital**"in birinci cildinin yayınlanmasından sonra yayınlamadığı diğer ciltlerin teorik gelişimini takip etmemizi sağlayan tek kaynaktır. İlginç bir şekilde Marks, not defterlerinin üçte birini yaşamının son on beş yılında yazmıştır. Bu defterlerin yarısının içeriğini - **kapsamı şaşkırtıcı derecede geniş olan** - biyoloji, kimya, botanik, jeoloji ve mineraloji gibi doğal bilimler oluşturmaktadır.⁶⁷ Ancak, kapsamlı çabalara rağmen Marks, son bilimsel araştırmalarının çoğunu politik ekonomi eleştirisine entegre edememiştir. Bundan dolayı bu çalışmanın önemi, bir asırdan fazla süredir ihmal edilmeye devam edilmiştir. Lakin bu defterlerin, "**Kapital**" ile ilgili olarak dikkatlice incelendiği takdirde araştırmacıların Marks'ın ekolojisini, politik ekonomi eleştirisinin temel bir parçası olarak görmelerine olanak tanıyan değerli bir orijinal kaynak haline geldiğinden söz etmek mümkündür. Bu kitapta,

kapitalist üretim tarzının merkezi karşıtlığı olarak Marks'ın – "**Kapital**"in ikinci ve üçüncü ciltlerini eğer tamamlayabilseydi - ekolojik kriz sorununu daha çok vurgulayacağını ileri sürülmektedir.⁶⁸

Marksist akademisyenlerin Marks'ın not defterlerini bu kadar uzun bir süre boyunca ihmal ettikleri ve marjinalleştirdikleri gerçeği oldukça üzücüdür. Başlangıcından bu yana, önde gelen Marksist filolog ve Moskova'daki Marx-Engels Enstitüsü yöneticisi David Riazanov⁶⁹ (1870–1938), eski formattaki **Marx-Engels-Gesamtausgabe (MEGA)** için yayın planı hakkında kararlar vermiştir. Riazanov, Karl Marks'ın kabaca 250 adet not defterine sahip olduğunun bilgisine sahiptir. Bu durum kesinlikle Marksizm'in genel olarak incelenmesi ve Marks'ın özel çalışmalarının eleştirel hesabı için çok önemli bir kaynak teşkil etmektedir.⁷⁰ Bu gerçeğe rağmen Riazanov'un planı, Marks'ın not defterleri için bağımsız bir bölüm içermeyen not defterlerinin sadece kısmi bir yayınıydı. Başka bir deyişle, Riazanov not defterlerinde fazla bir değer görmedi. Aslında bu defterlerinin çoğunun "**birbirinden kopuk olan**" kopyalarının kitap ve makalelerden alındığına ve dolayısıyla Marks üzerine çalışan biyografi yazarları için yararlı olabileceğine inanıyordu.⁷¹

Riazanov'un elinde bulunan not defterlerinin 1930 yılında kısmi olarak yayınlanması hakkındaki kararı üzerine Benedikt Kautsky⁷², "**alıntılarının hiçbir amaca hizmet etmeyeceğini**" savunup bu kararı eleştirmiştir.⁷³ Ayriyeten, Marx-Engels Enstitüsü'nde Riazanov'un meslektaşı ve aynı zamanda son derece yetenekli bir MEGA editörü olan Paul Weller, daha sonraki zamanlarda Marks ve Engels'in üzerinde çalıştıkları not defterleri için MEGA'nın bir eki olarak on beş ciltte bağımsız bir bölüm oluşturulmasını önermiştir. Bu öneri ne yazık ki, Stalinizm'in yaydığı dehşet ve ilk MEGA Projesi'nin bozulması nedeniyle gerçekleşmemiştir. Riazanov, 1937 yılında tutuklanıp 1938 yılında idam edilmiştir. "**Büyük terör**"den kurtulan ve hatta "**Grundrisse**"yi düzenlemeyi bitiren Paul Weller, Doğu Cephesi Savaşları'nın başlamasından hemen sonra savaş sırasında ölmüştür. Çok daha sonra Weller'in, Marks'ın not defterlerinin araştırma sürecini tamamen belgelemesinin yerinde bir karar olduğu anlaşılmıştır. Bu nedenle ikinci MEGA Projesi'nin yayın kurulu,

Marks ve Engels'in 32 ciltten oluşan alıntılarının günümüzde tam anlamıyla yayınlanması önerisini takip etmeye karar vermiştir.

Karl Marks'ın etnolojik defterlerini 1970'lerde düzenleyen Hans-Peter Harstick⁷⁴, Mart 1992'de Aix-en Provence⁷⁵'de yapılan bir konferansta MEGA'nın dördüncü bölümünün önemini vurguladığında haklıydı: *“Alıntılardan oluşan kaynakça, bibliyografik notlar ve marjinal yorumlar, entelektüel dünyanın ve Marks ile Engels'in yapıtlarının maddi bir temelini teşkil etmektedir. Bu temel, Marks ile Engels'in çalışmalarının araştırılması ve düzenlenmesi için her iki yazarın entelektüel atölyesine kapı açan anahtardır. Dolayısıyla bu anahtar, Marks ve Engels'in zamanındaki tarihsel bağlamın yeniden yapılanması açısından editörler için erişim sağlamaktadır.”*⁷⁶ Daha önce MEGA ile ilgilenen her araştırmacı, Harstick'in ifadesine katılacaktır. Bir başka MEGA editörü olan Martin Hundt⁷⁷, bu defterlerde yer alan dördüncü bölümün *“en ilginç”* bölüm olduğunu belirtmiştir. Çünkü, orijinal cümle düzeni, kısaltmalar ve marjinal çizgilerdeki değişimlerle ilgili olan defterler, Marks'ın ne ile ilgilendiğine dair bir dizi ipucu sunmaktadır. Peki, Marks ne yapmaya çalışıyordu? *Eleştirmek ya da öğrenmek.*⁷⁸ Bununla birlikte, Harstick'in mevcut Marksist çalışmasındaki sözlerinden yirmi yıl sonra bir zayıflık varsa bu zayıflık, Marks'ın not defterlerinin devam etmekte olan marjinalleşmesinde yatmaktadır.⁷⁹ MEGA Projesi'nin devam etmesinin paha biçilemez önemini halka göstermek için bu durumu değiştirmek bir aciliyet arz etmektedir.⁸⁰

Marks'ın doğa bilimleri üzerine olan defterlerinde belgelenen çalışma sürecinin yeniden yapılandırılmasıyla birlikte onun ekolojik yaklaşımının nasıl büyük bir önem kazandığını görmek mümkün olacaktır. Bu süreçte Marks, daha önceki iyimser değerlendirmesini bilinçli olarak terk ederek kapitalizmin özgürleştirici potansiyelinin önemini vurgulamaktadır. Daha önce de belirtildiği üzere Marks'ın tarihsel materyalizmi, saf teknik yönü ağır basan varsayımları yüzünden defalarca eleştirilmiştir. Bununla birlikte, Marks'ın defterlerinin dikkatli bir şekilde okunması, onun üretici güçlerin sonsuz artışına ve doğanın serbestçe manipülasyonuna dayanan sosyalist

geleceğe ütopyik bir bakış açısı hayal etmediğini ortaya koymaktadır. Aksine Marks doğanın sınırlarını, sermaye ile doğa arasındaki karmaşık ve yoğun ilişkiyi kapitalizmin merkezi bir çelişkisi olarak ele alıp büyük bir ciddiyetle kabul etmektedir. Hatta Marks, “**Kapital**”ın zemininin hazırlanması aşamasında, kendisinin David Ricardo⁸¹’nin “**azalan verimler kanunu**”⁸² ile ilgili eleştirisine yeni bir bilimsel dayanak sağlayan **Justus von Liebig**⁸³’in “**Agricultural Chemistry**” adlı eseri gibi doğa bilimleri üzerine olan kitapları hevesle okumuştur. “**Kapital**” adlı yapıtında Marks, insanlarla doğa arasındaki metabolizmanın bilinçli ve sürdürülebilir düzenlenmesini sosyalizmin temel görevi olarak görmektedir. Bu kitabın dördüncü bölümünde bu konu üzerinde durulmuştur.

Marks’ın not defterlerinin, evreni açıklayan görkemli bir materyalist proje olarak değil, onun politik-ekonomi eleştirisinin oluşumuyla yakından bağlantılı olarak analiz edilmesi gerektiğinin altını çizmek gerekmektedir. Başka bir deyişle, bu defterlerin anlamı, bilimsel bir dünya görüşü arayışına indirgenemez. Daha önceki atıflar ve kaynaklar, Marks’ın – **doğa bilimlerindeki yeni keşifler aracılığıyla** - Hegel ve Schelling tarafından doğanın felsefesinin klasik geleneğini izleyip yaşanan tüm kritik olayları ve dünyayı bütünüyle materyalist olarak açıklayan evrensel yasaları anlamaya çalıştığını iddia etmektedir.⁸⁴ Bu kitapta Marks’ın doğa bilimleri üzerine yapmış olduğu araştırma, herhangi bir dünya görüşünden bağımsız ancak onun tamamlanmamış politik ekonomi projesine yakın bir şekilde incelenmiştir.⁸⁵ Karl Marks’ın ekolojisi, görüldüğünden çok daha önemli bir konuma sahiptir. Çünkü Marks, kapitalizmin ekolojik eleştirisinde, maddi dünyanın sahip olduğu yıkıcı mantıktan hareketle sermayenin yeniden birleşen mantığını analiz etmek için doğa bilimlerinin yapmış olduğu yeni keşifleri kullanmıştır.

Bu kitabın beşinci bölümünde tartışıldığı üzere Marks’ın, Liebig’in teorisini 1865-66 yıllarında kabul etmesi, onu bilinçli olarak sosyal gelişmenin “**Promethean**” modelinden vazgeçmeye ve sürdürülebilir insani gelişme bakış açısı yakınlık getiren bir eleştirel teori kurmaya itmiştir. Marks’ın iyimserliğinin, modern tarımda toprak tükenmesi sorununu ihmal ettiği 1850’lerde yazmış olduğu

“*Londra Defterleri*”ne kıyasla 1865-66 yıllarındaki defterleri; *Justus von Liebig*, *James F. W. Johnston*⁸⁶ ve *Léonce de Lavergne*⁸⁷ gibi çeşitli bilim insanlarının ve ekonomistlerin modern tarımın daha sofistike bir eleştirisini geliştirmesine yardımcı olduğunu açıkça göstermektedir. Bu durumun sonucunda Marks, kapitalist üretimin çelişkilerini, doğal ve sosyal metabolizmanın küresel bir rahatsızlığı olarak analiz etmeye başlamıştır.

Marks’ın Ricardo’ya karşı eleştirisi - özellikle de “*İrlanda sorunu*”nda görüldüğü gibi - en açık olarak, doğa bilimlerinin kullanımının yalnızca bir “*zemin oluşturmak*” ile sınırlı olmadığını, aynı zamanda ekolojik emperyalizmi analiz etmek için de bir temel hazırlamayı amaçladığını göstermektedir.

Liebig’in metabolizma teorisinin keskin önemine rağmen Marks, Liebig’in “*Agricultural Chemistry*”sini kapitalizm eleştirisi için mutlaklaştırmamıştır. Bu kitabın altıncı bölümünde Marks’ın “*Kapital*”in birinci cildi 1867 yılında yayımlandıktan hemen sonra 1868 yılına gelindiğinde neden daha fazla ve yoğun olarak doğa bilimleri üzerine olan kitapları okumaya yöneldiği açıklanmıştır. Marks, özellikle, Liebig’in “*toprağın tükenmesi*” üzerine olan teorisini oldukça fazla eleştiren bir dizi kitap okumuştur. Bir süre sonra Marks, Liebig’in teorisini değerlendirmeyi göreceli hale getirip kapitalizm sonrası bir toplumun doğayla rasyonel bir ilişkiye girme zorunluluğunu daha da tutkuyla savunmuştur. Bu bağlamda önemli olan bir kişi olarak Liebig’i eleştiren bir Alman ziraatçi Karl Fraas⁸⁸ karşımıza çıkmaktadır. Fraas’ın tarihsel araştırmasına başvurulduğunda Marks, “*bilinçsiz bir sosyalist eğilim*” bile bulmuştu. Marks, yeni değerlendirmesini “*Kapital*” ile - *Fraas* için - bütünleş-tirecek konumda olmasa dahi, Fraas’ın alıntıları, doğa bilimlerinin ekonomik projeler için neden artan bir anlam kazandığını belgelemiştir. Bu anlamda 1868 yılı, politik ekonomiyi eleştirmek için yeni bir dönemin başlangıcını, öncekinden çok daha geniş bir kapsamla işaret etmektedir. Ne yazık ki, bu durum Marks’ın eleştirisinin tamamlanmasını çok zorlaştırmıştır.

Marks’ın ekonomi politikası - *bitmemiş olmak ile birlikte* - ekolojik krizi kapitalizmin bir çelişkisi olarak anlamamızı sağlamaktadır.

Çünkü kapitalist sistemin içsel dinamizmi, sermayenin sınırsız tahribatının kendi maddi koşullarını aşındırmakta olup nihayetinde de doğanın sınırları ile karşı karşıya kalmaktadır. Bu noktada, doğanın sınırlarına atıfta bulunmanın, doğanın kapitalizm üzerindeki “*intikamını*” otomatik olarak uygulayacağı ve sermayenin rejimine son vereceği anlamına gelmediğinin bilincinde olmak önemlidir. Tam tersine kapitalizmin, doğal zenginlikleri sonsuza değin süresiz olarak çıkarmasından, doğal çevrenin tahrip edilmesinden, dünyanın büyük bir kısmının insan işgali için uygun hale gelmediği bir noktaya ulaşması mümkündür.⁸⁹ Marks’ın “*metabolizma teorisi*”nde, doğa yine de sermayeye karşı direniş için önemli bir konuma sahiptir. Çünkü sermaye, azami değerlenme uğruna doğayı keyfi olarak alt edememektedir. Gerçekten de sermaye, doğayı, genişleyen bir ölçekte irdelemeye çalışarak insanın özgürce gelişimi için gerekli olan temel maddi koşullara yardım bulunamayıp imha edemez. Marks, bu irrasyonel yıkımı ve sermayenin yarattığı yabancılaşma deneyimini, özgür ve sürdürülebilir insani gelişmeyi gerçekleştirmek için üretim tarzının radikal bir dönüşümünü bilinçli olarak talep eden yeni bir devrimci öznellik inşa etme şansını bulmuştur. Bu anlamda Karl Marks’ın ekolojisi, ne deterministtir ne de bir kıyamet senaryosu taşımaktadır. Marks’ın “*metabolizma teorisi*”, daha iyi sürdürülebilir bir sosyal metabolizmanın sağlanması için sermayenin yeniden birleştirme gücünü kısıtlamanın ve insanlar ile doğa arasındaki ilişkiyi dönüştürmenin stratejik önemini vurgulamaktadır. Günümüzde, yirmi birinci yüzyılda, Marks’ın geliştirmiş olduğu bu teorinin hala sunabileceği birçok düğüm noktası bulunmaktadır.

Son Notlar

- 1 Oksimoronik (ç.n.)
- 2 9 Eylül 1914 – 25 Temmuz 2004 yılları arasında yaşamış olan Avustralyalı filozof (ç.n.)
- 3 1770 – 1831 yılları arasında yaşamış olan Alman Filozof Georg Wilhelm Friedrich Hegel’in felsefi doktrinlerini kabul eden akım (ç.n.)
- 4 John Passmore, *Man’s Responsibility for Nature: Ecological Problems and Western Traditions* (New York: Scribner, 1974), 185.
- 5 “Prometheanism”, Teorisyen John Dryzek tarafından geliştirilmiş olup ekolojik çeşitliliğin tanımlanmasında kullanılan bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım, dünyayı, öncelikle insan ihtiyaçları ve çıkarları tarafından belirlenen ve çevresel sorunları insani yeniliklerle aşan bir kaynak olarak algılar. (ç.n.)
- 6 İleri düzeyde gelişmiş sanayicilik (ç.n.)
- 7 Iring Fetscher, *Marx and Marxism* (New York: Herder and Herder, 1971), 314.
- 8 Bu duruma örnek olarak klişeleşmiş bir görüşü, Alexander Gillespie’nin argümanında da bulabiliriz: “Geleneksel Marksizm, ‘üretkenliğin’ gerçekleşmesini ve yalnızca yönetici sınıfları değil, herkesin ihtiyaçlarına hizmet etmek için nasıl uygulanabileceğini de içerir. Bu eğilim sosyalizmin modern doktrinlerine kadar devam etmiştir. Bu nedenle, sosyalizmin kurulmasından önce, modern üretici güçlerin tam olarak harekete geçmesinin gerekliliği hala tartışılmaktadır. Bu algı, büyümenin çok az olduğunu ve ortaya çıkan herhangi bir sınırın ekolojik olanları değil politik ve sosyal sorunları temsil ettiğini ileri sürmektedir.” Bakınız: Alexander Gillespie, *The Illusion of Progress: Unsustainable Development in International Law and Policy* (New York: Earthscan Publications, 2001), 16.
- 9 Profesör Thomas Petersen: Heidelberg Üniversitesi’nde dersler veren Alman ekonomist ve yazar (ç.n.)
- 10 Profesör Malte Michael Faber: Heidelberg Üniversitesi’nde dersler veren 1938 doğumlu Alman ekonomist ve yazar (ç.n.)
- 11 Thomas Petersen and Malte Faber, *Karl Marx und die Philosophie der Wirtschaft* (Freiburg: Karl Alber, 2014), 139.
- 12 Rolf Peter Sieferle: 1949 – 2016 yılları arasında yaşamış olan tarihçi, akademisyen ve yazar (ç.n.)

- 13 Rolf P. Sieferle, *Karl Marx zur Einführung* (Hamburg: Junius, 2011), 215.
- 14 Politik ekonomi ve ekoloji üzerine çalışan Alman yazar (ç.n.)
- 15 Anthropocentric (ç.n.)
- 16 Hans Immler and Wolfdietrich Schmied-Kowarzik, *Marx und die Naturfrage: Ein Wissenschaftsstreit* (Kassel: Kassel University Press, 2011), 36.
- 17 Ibid., 12.
- 18 1956 doğumlu Indiana State University profesörü. Marksist ekolojik iktisat üzerine çalışmaktadır (ç.n.)
- 19 University of Oregon profesörü, sosyolog ve *Monthly Review*'un editörü. Politik ekonomi üzerine çalışmaktadır (ç.n.)
- 20 Paul Burkett, *Marx and Nature: A Red and Green Perspective* (New York: Palgrave, 1999); John Bellamy Foster, *Marx's Ecology: Materialism and Nature* (New York: Monthly Review Press, 2000).
- 21 Özgürlük, yaratıcılık ve yiğitlik ile ilgili (ç.n.)
- 22 Paul Burkett, "Marx's Vision of Sustainable Human Development," *Monthly Review* 57/5 (October 2005): 34–62, 34.
- 23 John Bellamy Foster, "Paul Burkett's Marx and Nature Fifteen Years After," *Monthly Review* 66/7 (December 2014): 56–62, at 56.
Ayrıca bkz:
John Bellamy Foster, *The Ecological Revolution: Making Peace with the Planet* (New York: Monthly Review Press, 2009); John Bellamy Foster, Brett Clark, and Richard York, *The Ecological Rift: Capitalism's War on the Earth* (New York: Monthly Review Press, 2010).
- 24 Ariel Salleh, *Ecofeminism as Politics: Nature, Marx and the Postmodern* (London: Zed, 1997); Del Weston, *The Political Economy of Global Warming: The Terminal Crisis* (London: Routledge, 2014); Stefano B. Longo, Rebecca Clausen, and Brett Clark, *The Tragedy of the Commodity: Oceans, Fisheries, and Aquaculture* (New Brunswick, NJ: Rutgers University Press, 2015); Brett Clark and Ricard York, "Carbon Metabolism: Global Capitalism, Climate Change, and Biospheric Rift," *Theory and Society* 34/4 (July 2005): 391–428; Rebecca Clausen and Brett Clark, "The Metabolic Rift and Marin Ecology," *Organization & Environment* 18/4 (December 2005): 422–44; Stefano Longo, "Mediterranean Rift," *Critical Sociology* 38/3 (May 2012): 417–36; John Bellamy Foster and Brett Clark, "Ecological Imperialism: The Curse of Capitalism," in

- Leo Panitch and Colin Leys, editors, *Socialist Register 2004: The New Imperial Challenge* (New York: Monthly Review Press, 2004), 186–201.
- 25 İnsan ve doğa arasındaki ilişki ve eko-feminizm üzerine çalışan Avustralyalı sosyolog (ç.n.)
- 26 University of Utah'da dersler veren profesör ve sosyolog (ç.n.)
- 27 University of Oregon'da Sosyoloji Bölümü'nde dersler veren profesör (ç.n.)
- 28 Dr. Rebecca Clausen. Fort Lewis College'da bulunan Sosyoloji Departmanı Dekanı (ç.n.)
- 29 Dr. Stefano Longo. Cranfield University'de "Vehicle Control and Optimisation" üzerine dersler vermektedir. (ç.n.)
- 30 Naomi Klein, *This Changes Everything: Capitalism vs. the Climate* (New York: Simon and Schuster, 2014), 177.
- 31 1970 doğumlu Kanadalı gazeteci, yazar ve aktivist. Kolektif küreselleşme konusundaki politik analizleri ile bilinmektedir. (ç.n.)
- 32 Naomi Klein, *This Changes Everything: Capitalism vs. the Climate* (New York: Simon and Schuster, 2014), 177.
- 33 Profesör Ted Benton. University of Essex'te dersler vermekte olan sosyolog (ç.n.)
- 34 Viyana doğumlu Fransız filozof ve gazeteci (ç.n.)
- 35 Fransız-Brezilyalı sosyolog ve Marksist filozof (ç.n.)
- 36 1930 doğumlu Amerikalı sosyolog ve ekonomist (ç.n.)
- 37 Fransız mühendis, ekonomist ve politikacı (ç.n.)
- 38 Ted Benton, "Marxism and Natural Limits," *New Left Review* 178 (November–December 1989): 51–86; André Gorz, *Capitalism, Socialism, Ecology* (London: Verso, 1994); Michael Löwy, "For a Critical Marxism," *Against the Current* 12/5 (November–December 1998): 33–34; James O'Connor, *Natural Causes: Essays in Ecological Marxism* (New York: Guilford, 1998); Alain Lipietz, "Political Ecology and the Future of Marxism," *Capitalism Nature Socialism* 11/1 (March 2000): 69–85.
Ayrıca bkz: Foster, "Paul Burkett's Marx and Nature Fifteen Years After," 57–58.
- 39 Joel Kovel, *The Enemy of Nature: The End of Capitalism or the End of the World?* (London: Zed Books, 2002), 232; Salvatore Engel-Di Mauro, *Ecology, Soils, and the Left: An Eco-Social Approach* (New York: Palgrave, 2014), 136–42.

- 40 Belçikalı Marksist, eko-sosyalist ve sertifikalı bir tarım uzmanıdır. Çevre politikaları üzerine makaleler yazmaktadır. (ç.n.)
- 41 Daniel Tanuro, *Green Capitalism: Why It Can't Work* (London: Fernwood Publishing, 2013), 138–39.
Foster ve Burkett'in bu konu üzerine yazmış olduğu anti-tez için bkz: Foster and Burkett, *Marx and the Earth*, 15–25.
- 42 Binghamton University'de dersler veren profesör, sosyolog, coğrafyacı ve çevre tarihçisi (ç.n.)
- 43 Jason W. Moore, *Capitalism in the Web of Life. Ecology and the Accumulation of Capital* (London: Verso, 2015), 80; "Toward a Singular Metabolism. Epistemic Rifts and Environment-Making in the Capitalist World-Ecology," *New Geographies* 6 (2014): 10–19, 13.
- 44 Paris Defterleri, MEGA IV / 2'de yayınlanan Ekonomi ve Felsefe El Yazmaları hariç, artık mevcuttur. Bu ayrı yayın, Alman editörlerin metin demetini bağımsız bir çalışma olarak ele alma isteğini yansıtmaktadır. Ayrı bir yayın yapma kararı, Marks'ın çalışma sürecini izlemeyi zorlaştırmıştır ve MEGA'nın editöryal ilkesiyle çelişen metinleri orijinal olarak sunmasıyla da çelişmektedir. Jürgen Rojahn, editörler tarafından I / 2 ve IV / 2 sayıları arasındaki yapıyı ayırmanın, defterlerin bazılarının "el yazmaları" ve geri kalanların "alıntılar" olarak ele alınmasının okuyucuların Paris Defterleri'nin tüm bakış açısına ulaşmasını imkânsız kıldığını ileri sürmektedir. Ayrıca bkz:
Jürgen Rojahn, "Die Marxschen Manuskripte aus dem Jahre 1844 in der neuen Marx-Engels-Gesamtausgabe (MEGA)," *Archiv für Sozialgeschichte* 25 (1985), 647–63, at 658–59.
- 45 Stoffwechsel (ç.n.)
- 46 Leibniz-Sozietät der Wissenschaften zu Berlin'de görevli olan Alman Marksist (ç.n.)
- 47 Uyandırma, uyarma, tembih, uyarım anlamına gelen sözcük (ç.n.)
- 48 Hubert Laitko, "Marx' theoretisches Erbe und die Idee der nachhaltigen Entwicklung," in *Beiträge zur Marx-Engels-Forschung Neue Folge* 2006: *Karl Marx und die Naturwissenschaften im 19. Jahrhundert* (Hamburg: Argument Verlag, 2006), 63–81, 65.
- 49 Lipietz, "Political Ecology and the Future of Marxism," 74.
- 50 Versachlichung (ç.n.)
- 51 "Economic and Philosophic Manuscripts of 1844" (ç.n.)
- 52 Ludwig Adreas Feuerbach (28 Temmuz 1804 – 13 Eylül 1872), Alman filozof ve ahlak felsefecisidir. Karl Marx üzerindeki etkisi

- ve hümanist ilahiyat görüşleri ile ünlenmiştir. 19. yüzyıl Alman materyalizminin ilk düşünürü olan Feuerbach'ın en temel ve bilinen eseri "Hristiyanlığın Özü"dür. (ç.n.)
- 53 "Grundrisse der Kritik der Politischen Ökonomie (Türkçe: Ekonomi Politiğin Eleştirisinin Taslağı)" (ç.n.)
- 54 "Das Kapital" (ç.n.)
- 55 Stofflich (ç.n.)
- 56 1939 yılında İsveç'te doğmuş olan Alman filozof ve Marksist ekonomist. "Neue Marx-Lektüre"nin yazarlarından biri olup günümüzde yaşayan en önde gelen Marksist teorisyenlerden biri olarak kabul edilmektedir. (ç.n.)
- 57 1929 doğumlu Alman filozof ve Marksist ekonomist. Helmut Reichelt ile birlikte önde gelen Marksist teorisyenlerinden biridir (ç.n.)
- 58 Alman siyaset bilimci (ç.n.)
- 59 Alman filozof ve sosyal bilimci (ç.n.)
- 60 University of York'ta çalışan Siyaset Bilimi profesörü (ç.n.)
- 61 "neue Marx-Lektüre" (ç.n.)
- 62 Helmut Reichelt, Zur logischen Struktur des Kapitalbegriffs bei Karl Marx (Freiburg: Europäische Verragsanstalt, 1970); Hans-Georg Backhaus, Dialektik der Wertform: Untersuchungen zur marxschen Ökonomie (Freiburg: Ca ira, 1997); Michael Heinrich, Wissenschaft vom Wert: Die Marxsche Kritik der politischen Ökonomie (Münster: Verlag Westfälisches Dampfboot, 1999); Ingo Elbe, Marx im Westen: Die neue Marx-Lektüre in der Bundesrepublik seit 1965 (Berlin: Akademie Verlag, 2010); Werner Bonefeld, Critical Theory and the Critique of Political Economy: On Subversion and Negative Reason (New York: Bloomsbury, 2014).
- 63 Helmut Brentel, Soziale Form und ökonomisches Objekt: Studien zum Gegenstands-und Methodenverständnis der Kritik der politischen Ökonomie (Opladen: Westdeutscher Verlag, 1989), 13; Ingo Elbe "Soziale Form und Geschichte. Der Gegenstand des Kapital aus der Perspektive neuerer Marx-Lektüren," Deutsche Zeitschrift für Philosophie 58/2 (April 2010): 221–40, 228.
- 64 Stoff (ç.n.)
- 65 On dokuzuncu yüzyılın önde gelen Alman politik filozoflarından olan Friedrich Engels, Karl Marks ile birlikte "Komünist Manifesto"yu yazarak komünist kuramın geliştirilmesinde önemli bir rol oynamıştır. (ç.n.)

- 66 Teinosuke Otani, dört ciltten oluşan “Marks’ın Faiz Taşıyan Sermayesi Teorisinde (Tokyo: Sakurai Shoten, 2016)”, Marks’ın orijinal el yazmasının beşinci kısmı ile Engels’in baskısının beşinci kısmı arasında “faiz getiren sermaye” konusunda şaşırtıcı bir karşılaştırma yapmıştır. Engels’in baskısındaki 25. ve 27’nci fasıllarda, belirli cümlelerin, Marks’ın orijinal el yazmasının 5. Maddesinin görevini ve teorik yapısını anlamaya yönelik bir ipucu olarak tekrar tekrar alıntılanmıştır. Ancak Engels, bazılarını orijinal anlamlarını bile değiştirerek önemli ölçüde değişiklik getirmiştir. İlk olarak beşinci bölümün başında, Marks şunları yazmaktadır: “Kredi sistemi ve bunun yaratacağı araçlar, kredi parası vb. analizler yapma planımızın kapsamı dışındadır.” Engels, ‘analiz’ terimini ‘ayrıntılı analiz’ olarak değiştirmiştir. Marks, ‘sermayenin genel bir analizi’ olarak tüm Kapital planına atıfta bulunmaktadır. Ancak Engels, anlama “detaylı” bir sıfat ekleyerek, kredi sisteminin bir analizinin, aslında ayrıntılı bir şekilde değil de, “Kapital’e dâhil edileceği şekilde değiştirmiştir. Gerçekten de pek çok kişi, bu cümleye Marks’ın yazmış olduğu Beşinci Bölüm’deki kredi sistemi sorununu ele aldığını ileri sürmek için defalarca atıfta bulunmuştur. İkinci olarak, 27. Bölümün sonuna doğru Marks, analizi üzerine şunları yazmaktadır: “Sermaye dikkate alınmalıdır. Buna, kredi sistemi ve bunun aldığı biçim ile olan etkisi de dâhildir.” “Buradaki analiznin amacı nedir?” Marks’a göre, “çıkarına hizmet ettiği kadar ilgi çekicidir”. Lakin Engels’e göre bu durumu sadece “kredi” nitelemektedir. Ayrıca Marks bu durumu, “kredi sistemiyle ve bu biçime göre etkisi” ile parantez içinde almıştır. Ancak, Engels bu durumu faiz sermayesi üzerindeki kredinin ve kredinin bu bağlamda alması gereken form açısından “her iki etkide” de değiştirmiştir. Marks “faiz getiren sermayeyi” analiz etmeyi amaçlamıştır. Bunun yanında Engels, analiznin amacını “kredi” açısından değiştirmiştir. Engels’in değişmesi; Marks’ın ifadesi ve bu ifadenin kredi sistemiyle olan ilişkisinde “faiz getiren sermaye” konusundaki analizden “kredi” analizine, yani faiz sistemi sermayesiyle ilgili olarak kredi sistemine tamamen tersine dönmesine sebebiyet vermiştir. Engels neden anlamları değiştiren bu değişiklikleri yaptı? Bu durumun tek olası nedeni, “Kapital”in yirmi beşinci bölümünün ve bu bölümü takip eden diğer bölümlerin kredi veya kredi sistemi ile uğraştığının yanlış olduğuna ve bu fikre göre cümleleri değiştirdiğine inanılmasıdır.
- 67 Richard Sperl, “Der Beitrag von Anneliese Griese zur historisch-kritischen Edition der naturwissenschaftlichen Manuskripte von Marx und Engels,” in Beiträge zur Marx-Engels-Forschung: Neue

- Folge 2006 (Hamburg: Argument Verlag, 2006), 10–25, 15. Marks'ın kötüleşen sağlığının, onun "**Kapital**"i yazmasını engellediği ve böylece kitap okumaya daha fazla zaman ayırdığı doğrudur. Ancak, bu gerçek, Marks'ın neden doğa bilimleri üzerine pek çok kitap okuduğunu açıklayamamaktadır.
- 68 Burkett ve Foster, ekolojiye olan ciddi bağlılığını vurgulamak için Marks'ın not defterlerine başvurmuştur. Bununla birlikte, doğrudan onlarla ilgilenmezler. Sonuç olarak, defterlerin kronolojisi ve birbirleriyle olan iç bağlantısı fark edilememektedir. Ayrıca bkz: Paul Burkett and John Bellamy Foster, "The Podolinsky Myth: An Obituary Introduction to 'Human Labour and Unity of Force' by Sergei Podolinsky," *Historical Materialism* 16/1 (2008): 115–61.
- 69 Bolşevik Devrimi'nin önderlerinden, araştırmacı, arşivci ve filolog. SSCB'deki Marx-Engels Enstitüsü'nün kurucusudur. (ç.n.)
- 70 Richrd Sperl, Edition auf dem hohen Niveau: Zu den Grundsätzen der Marx-Engels-Gesamtausgabe (Hamburg: Argument Verlag, 2000), 68–69.
- 71 David Riazanov, "Neueste Mitteilungen über den literarischen Nachlaß von Karl Marx und Friedrich Engels," *Archiv für die Geschichte des Sozialismus und der Arbeiterbewegung*, 11 (1925): 385–400, 392, 399.
- 72 1894 – 1960 yılları arasında yaşamış Alman ekonomist (ç.n.)
- 73 Benedikt Kautsky, "Die Marx-Engels-Gesamtausgabe," *Die Gesellschaft* 7/2 (1930): 260–70, 261–62.
- 74 1937 doğumlu Alman tarihçi (ç.n.)
- 75 Fransa'nın güneyinde Bouches-du-Rhône departmanına bağlı ve Marsilya'ya 25 km uzaklıktaki tarihi ve kültürel bir şehir (ç.n.)
- 76 Karl Marx and Frederik Engels, Gesamtausgabe, section IV, vol. 32 (Berlin: De Gruyter, 1976–), 21
- 77 1932 Almanya doğumlu Marksist gazeteci (ç.n.)
- 78 Martin Hundt, "Der Fortgang der MEGA und einige aktuelle Debatten um Marx' Werk," *Z. Zeitschrift Marxistische Erneuerung* 85 (March 2011): 105–21, at 116.
- 79 Fred E. Schrader, *Revolution and Restauration: Die Vorbereiten zum "Capital" von Karl Marx in seinen Studienheften 1850–1858* (Hildesheim: Gerstenberg, 1980); Kevin Anderson, *Marx at the Margins: Nationalism, Ethnicity, and Non-Western Societies*, 2nd rev. ed. (Chicago: University of Chicago Press, 2016); Kolja Lindner, "Marx's Eurocentrism. Postcolonialism Studies and Marx

- Scholarship,” *Radical Philosophy* 161 (May–June 2010): 27–41.
- 80 Foster ve Burkett, Marks ve Engels arasında ekolojik açıdan önemli bir fark görmemektedirler. Bununla birlikte bu kitapta, Engels’in konumuna girilmeden sadece Marks’ın ekolojisine odaklanılmıştır.
- 81 1772 doğumlu İngiliz ekonomist. David Ricardo’nun artıştığı temel kuramsal konular; kâr ve rant kuramı, değer kuramı, uluslararası ticaretle ilgili üstünlük kuramı ve Malthus’un bolluk kuramıdır. (ç.n.)
- 82 Bir üretim sürecinde ve verili teknolojik düzeyde kullanılan faktörlerden birinin miktarı arttırılır ve diğer faktörlerin miktarı sabit tutulursa, miktarı arttırılan girdinin ilâve birimleri üretime katıldıkça toplam ürün bir noktaya kadar artacaktır. Bu noktadan sonra eklenen birim girdilerle ilâve ürün miktarı azalmaya ve hatta verim düşmeye başlayacaktır. İktisatta bu ilkeye “azalan verimler kanunu” denir. (ç.n.)
- 83 Kimyasal tarımı icat eden Alman kimyager. Aynı zamanda, ekolojik tarımın öncüsüdür. (ç.n.)
- 84 Hans Jörg Sandkühler, “Wissenschaftliches Weltbild als naturalisierte Philosophie. Der Theorietypus Marx und die epistemologische Bedeutung der Naturwissenschaften im Marxschen Werk Teil 1,” in *AG Marx-Engels Forschung, Naturwissenschaften und Produktivkräfte bei Marx und Engels. MarxEngels-Forschung heute* 3 (Frankfurt am Main: IMSF, 1991), 11–23, at 22; Manfred Kliem, *Karl Marx: Dokumente seines Lebens 1818 bis 1883* (Leipzig: Reclam, 1970), 482.
- 85 Carl-Erich Vollgraf, “Marx auf Flucht vor dem Kapital?,” in *Beiträge zur Marx-Engels- Forschung, Neue Folge 1994: Quellen und Grenzen von Marx’ Wissenschaftsverständnis* (Hamburg: Argument, 1994), 89–93, 92.
- 86 İskoç kimyacı, maden ve tarım uzmanı (ç.n.)
- 87 Fransız ekonomist (ç.n.)
- 88 Karl Nikolas Frass. Alman botanikçi ve tarım uzmanı (ç.n.)
- 89 Paul Burkett, *Marxism and Ecological Economics: Toward a Red and Green Political Economy* (Chicago: Haymarket Books, 2009), 136.

I. KISIM

EKOLOJİ VE EKONOMİ

1

“Modernizmin Doğuşu ile Birlikte Doğanın Yabancılaşması”

Jenny von Westphalen¹ ile evlenip 1843 sonbaharında Paris'e taşındıktan sonra Karl Marks, politik ekonomi² alanında ilk kez yoğun bir şekilde çalışmaya başlamıştır. Bu araştırma süresi boyunca alıntıları ile notlarını içeren ve günümüzde genellikle “*Paris Defterleri (The Paris Notebooks)*” adıyla anılan defterlerden oluşan bir seri hazırlamıştır. Marks o dönemde İngilizce kaleme alınan yazıları okuyamadığı için Adam Smith³ ve David Ricardo⁴'nun politik ekonomi alanındaki önemli eserlerinin Fransızca çevirilerinden yararlanmıştı. Politik ekonomi disiplininde daima hep daha fazla çalışması gerektiğinin farkında olan Marks, yazmış olduğu bu defterlerin hiçbirini hayatta olduğu süre boyunca yayınlamayıp defterleri kişisel referansları için saklamıştır.⁵ 1844 yılının mayıs ve ağustos ayları arasında yazılan bu defterlerden en ünlüsü, elyazması olmadığı halde yanlış isimlendirme neticesinde 20. yüzyılda yayınlanan, “*Ekonomik ve Felsefi Elyazmaları*”⁶dir. Bu metne bazı Marksistler tutkuyla bağlandığından dolayı metin, birçok tartışmanın merkezi haline gelmiştir. Kendilerine has bir tarzı olan Marksist Hümanistler, Genç Marks'ın “*Kapital*”⁷ isimli eserinde yapmış olduğu ekonomik analizden tamamen farklı bir felsefe oluşturup bu yeni felsefik görüşü, partinin dogması haline gelmiş “*Sovyet diyalektik materyalizmi*”ne karşı kullanmışlardır.⁸ Genç Marks'ı Stalinizm te-

röründen kurtarma çabaları bir dereceye kadar başarılı olmuş ve Hümanizm, Marksist söylem içerisinde yükselen bir eğilim haline gelmiştir. Lakin bu hümanist yorum şüphesiz ki belirli bir tarihi ve siyasi durumla yakından bağlantılı olup Marks'ın niyetini kendi menfaatlerine tabii kılmıştır. Günümüzde **“gerçekten var olan sosyalizm”**in çöküşünden sonra, Paris Defterleri'ni yakın zamandaki filolojik bulgularla birlikte daha tarafsız bir perspektiften analiz etmek gerekmektedir. Böylece Marks'ın defterleri, siyasi çıkarların keyfi olarak dayatılması yerine; onun teorisinin kavramsallaştırılıp geliştirilmesi için kullanılabilir.

Kuşkusuz ki, Marks'ın 1844 yılında yazmış olduğu defterlerde muhafaza ettiği çevreye adapte edilmiş bir sürüm keşfedilmek istenirse bu çaba, Marks'ın niyetiyle de çelişen boş bir eylem haline gelecektir.

Ancak, bu defterler, Marks'ın komünist toplumun merkezi bir görevi olarak, insanlar ve doğa arasındaki bilinçli bir **“birlik (unity)”** kurmanın stratejik önemini erken fark ettiğini göstermektedir. Eğer Marks, daha sonra, çevresel yıkımı kapitalizm içindeki bir çelişki olarak kavramsallaştırmaya kalkarsa bu durum kısmen, **“Kapital”** adlı eserinde yer alan ekoloji eleştirisinde olduğu gibi, insan ile doğa arasındaki modern ilişkinin ayrımı konusunda daha önceki görüşlerinden kaynaklanmaktadır. Onun teorisinin kavramsallaştırılması uzun yılları kapsamış olsa da geliştirdiği teori; ekonomi, tarih ve doğa bilimi alanlarındaki kitaplarda yerini almış ve Marks, kendi politik ekonomi sistemini 1844 yılındakinden daha sofistike bir biçimde geliştirmiştir.

Genç Marks, toplumun geleceğinde insanlık ve doğa arasındaki birliği, tamamıyla geliştirilmiş bir fikir olan **“hümanizm eşittir natüralizm”** fikriyle formüle etmiş ve bu formüle edilen anlayış, Marks'ın kendi teorisinin çeşitli değişikliklere uğramasına rağmen koruduğu bir anlayış olmuştur. **“Hümanizm eşittir natüralizm”** konusuna odaklandığımız bu bölümde; **“hümanist”** ve **“bilimsel”** Marksistler arasında felsefi bir kavram olan **“yabancılaşma”** kavramı ile ilgili daha önceki tartışmaların aksine, **“Paris Defterleri”**nin önemini Marks'ın **“ekonomi üzerine eleştirisi”**ni baz alarak yeniden

yapılandıracağım. Marks’a göre, kapitalist üretim altındaki yabancılaşmanın temel nedeni, üreticilerin amaçlarının üretim koşullarına özgü modern ilişkilerinde yatmaktadır. İnsanlarla dünya arasındaki özgün birliğin tarihsel bağlamda çözülmesinden sonra üreticiler, sadece yabancı bir mülk olarak üretim koşullarıyla bağlantılı kurabilmektedirler. Mevcut toplumsal ilişkiyi verili olarak kabul eden ekonomistler, Marks’ın öne sürdüğü özgün birliğin dağılmasının modern toplumun paradigmasını oluşturduğunu iddia eden bakış açısıyla da belirleyici bir farklılık getirmektedirler.

Bununla birlikte Karl Marks, Ludwig Feuerbach¹⁰’ın felsefesinden hala çok etkilenmekteydi. Sonuç olarak Marks, tarihsel analizini soyut ve tarih dışı bir “*insan özü*” ile birleştirmeye yönelmiştir. Ayrıca buna karşın, onun kapitalist üretim tarzına ilişkin eleştirel anlayışı çok derin değildir. Yine de Marks, kısa bir süre sonra Feuerbach’ın “*felsefenin özü*” görüşünde teorik sınırlamaları fark edip “*Feuerbach Tezleri (Theses on Feuerbach)*” ve “*Alman İdeolojisi (The German Ideology)*” adlı çalışmalarında yabancılaşmaya dair soyut eleştiriye tamamen reddetmeyi başarmıştır. Ve böylece doğa bilimleri alanında daha sonraki çalışmaları için 1845 yılında teorik bir temel oluşturmuştur.

“FELSEFİ BİR KATEGORİ OLARAK YABANCILAŞMA MI?”

“*Ekonomik ve Felsefi Elyazmaları*”nda bulunan popüler Marksist kavramlardan yabancılaşmayı anlatan “*alienation*” ve “*estrangement*” kavramları, kesinlikle, genç Marks’ın modern kapitalist üretiminin olumsuz özelliklerine dair dâhiyane görüşünü belgelemektedir. Lakin bu kavram 20. yüzyılda bitmek bilmeyen tartışmaların da bir öznesi haline gelmiştir. Bir taraftan, Marksist hümanistler Karl Marks’ın kapitalizmin ana çelişkisini eleştirmek ve post – kapitalizmde (*kapitalizm sonrası dönemde*) insanın kurtuluşunu öngörmek için her zaman “*yabancılaşmış emek teorisi*”ne bağlı kaldığını savunmuştur.¹¹ Diğer yandan, Louis Althusser¹², Marks’ın “*Alman İdeolojisi*”nden sonra daha önceki antropolojik ve Hegelci¹³ düzeni tamamen terk ettiğini iddia edip Marks’ın ünlü

teorisinde radikal bir “*epistemolojik koğuş*”a dikkat çekmiştir. Ve bu durumu tamamen farklı bir bilimsel sorun haline getirmiştir.¹⁴ Althusser, “*Ekonomik ve Felsefi Elyazmaları*”nı fetiş haline getiren hümanistlerin sanrılarını eleştirip Marks’ın benimsemiş olduğu ve Hegel tarafından ortaya konulan “*yabancılaşma*” kavramını, tarihsel materyalizm için yeterli bir temel olarak benimsemiştir. 1845’ten sonra yabancılaşmanın artık önemli bir teorik role sahip olmadığı gerçeği üzerinden “*epistemolojik kopuş*”u gözlemlemiştir. Birbirinden tamamen farklı iki yorum arasındaki bitmeyen tartışmalar, yabancılaşma kavramının çeşitli boyutlarını değiştirmeye yaramıştır. Fakat aynı zamanda, teorik açıdan belirli bir tek taraflılık, Marks’ın metinlerinin felsefi tartışmaları nedeniyle var olmuştur.¹⁵

Bu felsefi tartışmada bir varsayım öngörülmüştür. İster Marks’ın teorisinin sürekliliğini isterse teoride kırılma noktalarının olduğunu savunanlar olsun, her iki yorum da metni tamamlanmış bir “*iş*” olarak değerlendirmiştir. Buna rağmen, Jürgen Rojahn’ın önemli felsefi incelemesi, “*Ekonomik ve Felsefi Elyazmaları*” olarak adlandırılan metnin bağımsız bir çalışma oluşturmadığını ikna edici bir şekilde gösterdikten sonra bu görüşler bütünü, artık kabul edilemez. Çünkü bu, tutarlı ve sistematik bir tez değildir. Buna karşılık bu çalışma notlarının bir parçası, “*Paris Defterleri*”ndekilere benzemektedir. Bu metinler, yayınlanma niyeti olmaksızın alıntılar içeren bir sürecin parçası olarak spontane bir şekilde yazılmıştır.

Rojahn’ın savunduğu derecede özetlemek gerekirse; Karl Marks’ın 1844 tarihli elyazmaları, o dönemde Marks tarafından yazılan diğer defterlerden yalıtılmış ayrı bir varlık olarak görülmelidir. El yazmalarının çeşitli bölümleri, önceki çalışmalara dayanarak doğru ve yerinde düşünülmüş bir çalışma oluşturmaz, aksine, Marks’ın hızlı bir şekilde ilerleyen fikirlerinin gelişiminin farklı aşamalarını yansıtır ve bu markajda okunmaya devam edilmelidir. Karl Marks alıntıda bulunurken ama aynı zamanda düşüncelerini de yazmıştır; bunu dönüşümlü olarak defterlerinde ve yazılarında gerçekleştirmiştir. Alıntılanan, yorumlanan, özetlenen, tefekkür eden farklı alıntılar dizisi olarak görülen bu notlar topluluğu, Marks’ın görüşlerinin nasıl geliştiğine dair yeterli bir fikir vermektedir.¹⁶